



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמיני, תשס"ז
מספר 699מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עוף טהור ושמו "מורזמא" – פלמינגו

בפרשת "שמיני" מובאת רשימה של עופות טהורים. התורה לא ציינה סימני טהרה לעוף, אבל במסכת חולין (ו, ג) המשנה מציינת סימני טהרה,¹ והגמרא במסכת זו דנה בטהרת מיני עופות שהיו ידועים באותם ימים, בהם עוף ושמו "שקיטנא" המוזכר במימרא של רב יהודה (שם סג ע"א): "אמר רב יהודה: שקיטנא אריכי שקי וסומקי שריא, וסימניך: מורזמא". רש"י על-אתר מבאר את דברי רב יהודה: מותר לאכול עוף ושמו 'שקיטנא' אשר רגליו ארוכות ואדומות' (שכן ישנם שני מינים של עוף זה, ולכל אחד מהם סימני היכר משלו, ש"ר). להלכה זו ניתן סימן לזיכרון: "מורזמא", לפי שזה שמו של מין עוף טהור שרגליו ארוכות וגופו אדום.² מכאן עולות לפנינו כמה שאלות: 1. מה פירוש המילה מורזמא? 2. מהו זיהויו של עוף המורזמא בימינו? 3. האם שקיטנא ומורזמא הינם שמות נרדפים או נבדלים?

בערוך נאמר שמורזמא היא מילה פרסית, לפי "שכל דבר שהוא ארוך ואדום נקרא מורזמא". קאהוט מציין שם שמילה בהוראה זו איננה מצויה בפרסית, אלא מורכבת משתי מילים פרסיות: *mury* (مرغ) – עוף, ו-*zimč* (زیمچ) – גדול ואדום, ונקרא ככה שם עוף ארוך ואדום.³ את דבריו אלה דחה גייגר וכתב שאין לדברים שחר.⁴ לויסון מסיק בספרו על הזואולוגיה בתלמוד שהן מורזמא הן שקיטנא מכוונים למין הפלמינגו.⁵ לוי אינו מפענח במילונו את מין ציפור המורזמא,⁶ אולם בעניין השקיטנא הוא מפנה ללויסון הנ"ל.⁷ גם יאסטרוב תרגם את השקיטנא לפלמינגו,⁸ אך בערך מוּרְזָמָה הוא לא זיהה אותו אלא תיאר אותו כעוף טהור שלו רגליים ארוכות וצבע אדום, ובסוגריים מרובעים ציין שהמשמעות של "וסימנך מורזמא" איננה ברורה.⁹ מכאן שהן לוי הן יאסטרוב לא סברו שמורזמא הוא שם נרדף לשקיטנא.

פענחה לשמות "שקיטנא" ו"מורזמא" לא מצוי אף במילונים של דלמן¹⁰ ושל קרופניק.¹¹ סוקולוף ציין במילונו בערך "שקטנאה, שקיטנאה" שזהו שם של עוף,¹² ובערך "מורזמא" כתב שמדובר בעוף המותר לאכילה.¹³ על שני ערכים אלה ציין סוקולוף שהאטימולוגיה שלהם אינה ידועה.

¹ ראו: ירון סרי, "סימני העוף הטהור", דף שבועי לפרשת שמיני, תשנ"ט (מס' 283).

² אמנם על פי כתבי-היד המבורג 169, מינכן 95 ו-וטיקן 123 נראה ששם העוף "מורזמא" מובא לא כסימן אלא כעניין נפרד, ומדובר בשני עופות, לפי שבכת"י המבורג ומינכן הסימן שמציינת הגמרא הוא "אדומין כשרין", ובכת"י ווטיקן הנ"ל המילה "וסימנך" לא מצוינת כלל. אשר למילה "מורזמא" עצמה – בדפוס וילנא ובכת"י ווטיקן 121 ושונצינו 1489 הגרסה היא "מורזמא"; בכת"י ווטיקן 123 הגרסה היא "מורזמא" אך יש עוד שינויים בנוסח כת"י זה; בכת"י ווטיקן 122 הגרסה היא "מורזמא", ובכת"י מינכן: "מורזימ".

³ ספר ערוך השלם (מהד' קאהוט), חלק ה, וינה תרפ"ו, עמ' 247.

⁴ תוספות הערוך השלם (חלק ט בערוך השלם, קאהוט), ניו יורק תשט"ו, עמ' 269, שם חתם גייגר "דברי רבינו על המוצא הפרסי רחוקים". בספר הלכות גדולות (ירושלים תשמ"ז, עמ' 195) כתב בהערה ר' נפתלי-צבי הילרסהיימר כדברי הערוך: "מור זמא לשון פרסי הוא שכל דבר שהוא ארוך ואדום נראה מור זמא".

⁵ לדודויג לויסון, *Die Zoologie des Talmuds*, פרנקפורט א"מ 1858, עמ' 170-171. שמו המדעי: *Pheonicopterus ruber*.

⁶ יעקב לוי, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim* כרך ג (מ-ע), ברלין וינה 1924, עמ' 247-248.

⁷ יעקב לוי, שם, כרך ד (פ-ת), עמ' 602, בערך "שְקִיטְנָא" או "שְקִיטְנָא". אגב, דוד גולומב כתב ששורש המילה "שקיטנא" עברי, מלשון "משכית", אך אין דבריו מתקבלים על הדעת כל כך (ראו דבריו: **תרגומא**, חלק ג: ספר ויקרא, כרך ב, וורשה-ירושלים תרצ"ח, עמ' תלג).

⁸ מרקוס יאסטרוב, *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, ברלין 1926, עמ' 1622.

⁹ יאסטרוב, שם, עמ' 749. מופנה מן הערך מְרִזְמָא (שם, עמ' 840).

¹⁰ בערך "מורזמא, מורזמא" ציין דלמן סימן שאלה בסוגריים, ותו לא (גוסטאף ה' דלמן, **ערכי הנוטריקון**, [Lexikon Der Abbreviaturen], פרנקפורט א"מ, 1897, עמ' 241). בערך "שְקִיטְנָא" (שם, עמ' 413) כתב שזהו סוג של ציפור, ולא פירט.

¹¹ בערך "מוּרְזָמָא" במילונו של קרופניק כתוב רק "מין עוף" (ברוך קרופניק, בהשתתפות א"מ זילברמן, מלון שמושי לתלמוד למדרש ולתרגום, כרך ב (מ-ת), לונדון תרפ"ז, עמ' 19).

הרב משה-הענך ברשטיין מזהה בספרו "עולם התושיה" את השקיטנא שבגמרא עם הפלמינגו,¹⁴ ובעקבותיו הולך הרב ד"ר י"מ לוינגר.¹⁵ אבל הרב ברשטיין לא הזכיר את הכינוי "מורזמא", ואין בידינו לדעת אם לדעתו מורזמא הוא שם נרדף לשקיטנא אם לאו.

עוף בשם "אלמרזם" מוזכר בתרגום הערבי של הסיפור העתיק "כלילה ודימנה".¹⁶ דה-בלואה כותב על מילה זו בחיבורו על הספר כלילה-ודימנה: "(שמו של) עוף זה כפי הנראה לא הגיע ללקסיקונים, אם כי אלה אכן מזכירים את מרזם כשם של שני כוכבים".¹⁷ על פי מילונו של אבן-מנצור מרזם או אלמרזם (مرزم או المرزم) הוא שמו הערבי של אחד מן הכוכבים הראשיים שבאוריון.¹⁸ אחת ממשמעויות המילה היא "השואג" או "הכורז", וכך הגדיר דמירי במילונו הזואולוגי את המרזם: "מין של עוף מים בעל רגליים ארוכות, צואר ארוך, מקור עקום וצבע שחור על קצות כנפיו. בעיקר אוכל דגים. מותר לאכילה".¹⁹

זיהוי של ממש לציפור המורזמא מצוי באינצקלופדיה לאיסלאם, בערך "נוחם" (Nuhām), שם כתוב²⁰ כי המילה הערבית "נוחם" מציינת בכתבים ערביים עתיקים את הפלמינגו,²¹ והשורש הערבי של המילה הוא נח"ם, מלשון נהמה ושאגה, על שם "הקולות הצורמים (של עוף זה) המורכבים מיללות ושאגות". וממשיך: "כך גם ביחס למרזם (mirzam), עוד שם ימי-ביניים עבור הפלמינגו, שכן השורש ר-ז-ם גם היא מותרה רושם של נהמה".²² הציידים הם שנקטו את השם "מרזם",²³ אך נראה שלא רק הם, שכן בשירה הערבית העתיקה האזכור היחיד לפלמינגו מופיע בשם "מרזם" ביצירת המשורר צפי אלדין מן המאה הי"ד בתוך קטע יצירה המוקדש לזכרו של הח'ליף אבו אלעבאס אחמד אל נאצר לדין אללה (1180-1225).²⁴ אם כן, הפלמינגו היה קרוי בערבית "מרזם", מן השורש ר-ז-ם, שאחת ממשמעויותיו האפשריות היא קול נהמה.²⁵

להלן עוד שלוש הצעות להבנת המילה "מורזמא" עצמה, מלבד המשמעות "קול נהמה" בערבית והמשמעויות הפרסיות שנדחו:

1. ר-ז-ם – ארוך: ייתכן שמשמעות המילה "מורזמא" היא "ארוך", על שם רגליה הארוכות של ציפור זו, כדוגמת המילה האמהרית räzzim < rzm או räzzāmā, שתרגומה be tall, long, כלומר להיות גבוה, ארוך.²⁶
2. ר-ז-ן – רגוע: השורש הערבי ר-ז-ן, המשמש בערבית אנדלוסית,²⁷ משמעו "רגוע" (למשל: razāna – תרגומו sedately), ואפשר להשוותו לשם "שקיטנא" המורה על שקט ורגוע.
3. רמ"ז-רז"ם – רמיזה: אולי השורש של מורזמא הוא ר-מ-ז (בשיכול אותיות ר-ז-ם), המורה על רמיזה, כדברי הכתוב "מה יקִיף לִבִּי ומה ירְזִמן עֵינַי" (איוב טו: יב), וכפירוש רש"י שם: "ירזמן – כמו ירמזון כמו שמלה שלמה" (שם' כב).²⁸ ובעל "מצודת ציון" שם פירש: "ירזמן – הוא הפוך מן ירמזון, והוא מל' רמיזה". במילון העברית המקראית, בערך "רזם", צוטט פסוק זה, וצוין שם שייתכן שיש כאן שיכול אותיות, כשהמילה "רמז" שאולה מן הארמית, ואילו

¹² מיכאל סוקולוף, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*, רמת גן 2002, עמ' name of a bird : 1174.

¹³ סוקולוף, שם, עמ' 649: a permitted bird.

¹⁴ משה הענך ברשטיין, **עולם התושיה: לעם סגולה**, לונדון תרצ"ז, עמ' סו.

¹⁵ י"מ לוינגר, "עוף טהור נאכל במסורת", סיני סד, חוברות א-ו, שפו-שצא (תשרי-אדר תשכ"ט), עמ' רסט.

¹⁶ פרנסואה דה-בלואה, *Burzoy's voyage to India and the origin of the book of Kalilah wa Dimnah*, לונדון 1990, עמ' 12, הערה 3.

¹⁷ תרגום שלי מן המקור, שם.

¹⁸ מוחמד אבן-מנצור, **לסאן אלערב**, כרך 12, בירות, 1955-1956, עמ' 240. דה-בלואה (שם) מפנה אליו.

¹⁹ מוחמד אבן מוסא דמירי, *Hayātu l-hayawāni l-kubrā*, כרך 2, בולאק 1867-1868, עמ' 380; דה בלואה, שם, עמ' 12, הערה 3 (התרגום העברי המופיע בטקסט הוא שלי).

²⁰ **אנצקלופדיה של האסלאם** (בעריכת C. E. Bosworth ואחרים), כרך 8, לידן 1995, עמ' 110.

²¹ מצוין שם שמשמעו של "פלמינגו" הוא "הבוער"; שמו היווני – Φοινιχόπτερος) phoenicopter – פירושו "בעל הכנפיים הסגולות", ושמו האכדי – iššūr nūri – פירושו "עוף האור".

²² להלן הלשון במקור: The same applies to mirzam, another mediaeval name for the flamingo, as the root r-z-m also contains the notion of growling

²³ שם, עמ' 111.

²⁴ **צפי אלדין**, דיואן, בירות 1962, עמ' 231; אנצקלופדיה של האסלאם, שם. להרחבה אודות צפי אלדין, ראו: קליפורד אדמונד בוסוורת, *The mediaeval Islamic underworld*, חלק 1: *The Banū Sāsān in Arabic Life and Lore*, לידן 1976, עמ' 132-149.

²⁵ אגב, השם "שקיטנא" שיוחס לעוף זה, המורה על שקט, דומה לביטוי "סגי נהור", שמשמעו "עיוור" (מילולית: אור רב).

²⁶ אלכסנדר מיליטארב: *Aspekty*, **Once more about glottochronology and comparative method: the Omotic-Afrasian case**, *Issues of Time and Place* – 1, FS S. Starostin. *Orientalia et Classica* II (2005), p. 367. וראו: *Comparativistiki* – 1, FS S. Starostin. *Orientalia et Classica* II (2005), p. 367.

²⁷ *Adverbs in Amharic Getahun Amare*, בכתב העת *African Languages and Cultures*, כרך 8, מס' 2 (1995), עמ' 123-136; אדוארד אולנדורף, *The Semitic Languages of Ethiopia: A Comparative Phonology*, לונדון 1955, עמ' 141.

²⁸ ראו: פרייקו קוריאנטה, *A dictionary of Andalusī Arabic*, לידן 1997, עמ' 207.

²⁹ השורש ר-מ-ז הוא גם ערבי במשמעות דומה (רמיזה). ראו באריכות על אודות המשמעויות של שורש זה באנצקלופדיה של האיסלאם, עמ' 430-426.

"רום" מצוי במכתבי לכיש.²⁹ אפשר שמשמעות זו תהיה מלשון "סגי נהור" בשל הקולות הרמים שמשמיע עוף טהור זה.³⁰

שלומי רייסקין
דוקטורנט במחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

²⁹ מנחם-צבי קדרי, מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף ועד תי"ו, רמת גן תשס"ו, עמ' 998. ועיינו במאמר של ו"פ אולברייט, "Notes on Egypto-Semitic Etymology", בכתב העת *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, כרך 34, מס' 2 (ינואר 1918), עמ' 84.

³⁰ ראוי לשים לב למשמעות הפוכה המובאת בפירושו רכנו מיוחס בן אליהו על ספר איוב (מהדורת חיים דוב שעוועל, [ב], הדרום כג [ניסן תשכ"ו], עמ' 95, אות יב והערה 14): "ומה ירזמון – מפני מה עיניך פקוחות ומביטות בעזות, ואין לו עד במקרא". כלומר, אין הכוונה לרמיזה אלא לעינים פקוחות ומביטות בעזות. אליעזר בן יהודה הפנה לשפה הערבית במילונו (מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך יג (יד) [בעריכת פרופ' נ"ה טור-סיני], ירושלים 1952, עמ' 6517, הערה 7), במשמעות "כחוש וחלש" או תשוש, ולפי זה דברי הפסוק הם: "ולמה נחלשו עיניך מראות". ועיינו בפירושו של יהודה אבן קורייש, המאה ה-10 (*Epistolade Studii Targum Utilitate* [ער' – בארג'ס וגולדברג], פאריס 1857, עמ' 57).